

טלי תמיר

עבודת הרישום המוקפדת של אסתר כהן, שמתמסרת לנייר באופן בלעדי, מצליחה לעשות מהלך נדיר באמנות הישראלית: היא מותחת קשת ארוכת-טווח בין ערש האמנות הישראלית – תקופת בצלאל – לבין מבט עכשווי, מרובד ומורכב. ז'אנרים בצלאליים מובהקים כמו לימוד פרחי ארץ-ישראל וציורים סמי-בוטניים של רקפות, כלניות, חצבים, נרקיסים ושיבולים, כמו גם ייצוג מדוקדק של תכשיטי פיליג'רן בצלאליים, תוצריה של מחלקת הצרפות המהוללת, לצד פריטים ארכיאולוגיים מהעבר הקדום, מופיעים בעבודתה על גבי מפות טופוגרפיות של הנגב והגליל, מזכירים את אוספי בית הנכות של בצלאל ומעוררים הקשרים סימבוליים של שיעורי גיאוגרפיה ומולדת. עוד היו בבית הנכות הישן של בצלאל אוסף מטבעות עתיקים מנחושת וכסף, מימי החשמונאים ועד זמננו, מנורות חרס מימי בית שני וממצאים ארכיאולוגיים שונים שנאספו מפה ומשם – מרכיבים זהים לאלה המופיעים ברישומי הנייר של כהן, בהשראת המוזיאון הארכיאולוגי הזעיר הממוקם בקיבוץ רמות מנשה לצד חלל הגלריה ומכיל ממצאים שנאספו באתרים באזור.

תמהיל הדימויים של אסתר כהן מרפרר אינטואיטיבית למחלקת הטבע בבית הנכות הבצלאלי שכבר ב-2010 - כתב גדעון עפרת - השתרעה על פני שני חדרים והייתה "עשירה מתמיד, בעיקר בצמחים חדשים ובמינרלים"¹. תמר מנור-פרידמן, אוצרת התערוכה "שירת העשבים" שהחזירה לתודעה את ציוריו הבוטניים של שמואל חרובי, המעטרים את מחקרו של אפרים אהרוני "אוצר צמחי ארץ-ישראל", הוסיפה בדברי ההקדמה שלה בקטלוג ציטוט של שץ עצמו מתוך מכתב לבני הזוג אהרוני, שבו הדגיש עד כמה עבודתם המדעית "תועיל לפתח את החיבה לעולם הצומח וטוב הטעם בקהל, דבר הדרוש לנו פה כל כך בארץ. עבודתכם תהיה לתועלת האמנים" סיכם מנהל בצלאל ב-1920.² באותו הקשר ציין אריאל הירשפלד ש"הבוטניקה היא אחד משופריה הרמים ביותר של הלאומיות" וכי מפעלם המצויר של אהרוני וחרובי ייצג את "שיבת העם היהודי לאדמת אבותיו[...]. הוכחה ניצחת של זהות ושייכות"³. והוכחה גם לשיתוף הפעולה הפורה בין חוקרי טבע לבין אמנים בראשית ההיסטוריה של התרבות הציונית, תוך טיפוח יזום של קשרים פנימיים בין הטבע המקומי לבין אזכורים מקראיים: מפגש מדעי-אוטופיסטי המנבא באופן סמוי את הפרדוקס הציוני.

התערוכה **שברים פשוטים** בגלריה של רמות מנשה בהר הכרמל, באוצרותן הנבונה של יונית קדוש ומירי ורנר, מיקמה את אסתר כהן בלב החורש הארץ-ישראלי הפורח, אליו היא

¹ גדעון עפרת, "בית הנכות בצלאל", 1906 – 1929, בתוך "בצלאל של שץ", עמ' 326

² שם, שם

³ אריאל הירשפלד, בוטניקה של התגלות, מתוך "שירת העשבים", עמ' 19

מתייחסת ברישומיה, ובו בזמן גם במרחביו של אתר גיאומטרי-היסטורי שמכיל שרידים של זמנים קדומים. מפות ארכיטקטוניות שמשרטטות את מרחב הבנייה בקיבוץ ואת תכנון הרפת, שמקורן בארכיון של רמות מנשה, ומפות טופוגרפיות של הנגב והגליל משמשות את כהן כמצע לרישומי הפרחים. בהסטה מינימלית, אך רבת משמעות, היא מניחה את הפרחים התלושים בשורה, זה לצד זה ("הנה מונחים פרחינו"): נרקיסיים על מפת המבנים, כלניות על מרחבי הנגב ותורמוסים ללא קרקע בין השבילים והמבנים שתוכננו כמרחב אידילי של האוטופיה הקיבוצית. כהן ספק־מצטטת ספק מפרשת מחדש את הקשר בין הצמחים למרחב, כשהיא מנקה את הזיווג הזה מלחלוחית הפאתוס המקורי.

לא רק הצמחים קושרים את כהן למסורות הבצלאליות. יותר מכך עושה זאת עיסוקה בתכשיטים תימניים מסורתיים. כבת למשפחה שמוצאה מהעיר עדן בתימן, היגרה ללונדון וחזרה לישראל, מיקמה כהן את עצמה, כבר בתחילת דרכה, במיקום המסורתי של התימנים בהיסטוריה של האמנות הישראלית - לצד הצורפים ואמני הכסף והפיליג'רן. היא לא באה מדרך המלך של הציור הלירי הישראלי, גם לא ניזונה מהציור הפוסט קונספטואלי של שנות השמונים והתשעים. כהן שואבת השראה מתוך מאגרי הדימויים הפריפריאליים, מאינוונטר של צורפות מסורתית ומיסודות של קישוט ואורנמנטיקה. באמצעים מינימליים, המתבססים על שימוש אינטנסיבי בעטי כדורי פשוטים – כחולים, שחורים או אדומים - יוצרת כהן מעין 'פיליג'רן' רישומי, שמידת עידונו וחריפותו הדקה מתחרה במלאכת השיבוץ המיומנת של חוטי הפיליג'רן ופניני הכסף בצורפות התימנית. בשימוש המתוחכם שלה במוטיבים אלה, ההופך פח לזהב, היא מצטרפת לשורה של אמנים מזרחיים העוסקים בשאלות של זהות ואבחון תרבותי, תוך רמיזה ל'פועלי בצלאל', יצרני התכשיטים והשטיחים. כמו בימי בצלאל כהן מתמרנת על הגבול בין ריאליה לעיטור ובין נוף מרחבי לשיבוץ קישוטי של פרטים בתוך מערך חזותי. אלא שניירותיה הפכו לתכשיטים מרהיבים בפני עצמם, המציעים חוליית גישור טעונה ומרתקת בין ההווה לבין פרק רחוק מן העבר, שנדמה היה שנותק ובודד מתוך הרצף האסתטי-אסוציאטיבי של האמנים הישראליים.

בעבר כהן הדגישה את המוטיבים הצמחיים הטמונים בתוך תכשיטי הכלה התימנית, והראתה כיצד זר של שיבולים או עדשים בונה ומקבע את המבנה המורכב של התכשיט. בתערוכה זו היא הובילה את המחשבה קדימה אל עבודת וידיאו המוקרנת בחלל שבה השיבולים והחרוזים נפרמים ומתחילים לנוע ולהסתחרר סביב התכשיט האייקוני. אניצי החיטה מתעגלים לטבעות ומסתחררים סביב עצמם במחול יפהפה שכולו אירוניה עדינה על מחולות החג הציוניים ועל הרומנטיקה החקלאית. החרוזים יוצאים במחול מסוחרר ומשחררים, אולי, את הכלה מכבליה.

מרבית העבודות המוצגות בתערוכה נעשו במיוחד בשנה האחרונה ושאוּבו השראה ישירה מהמוזיאון הארכיאולוגי המקומי המכיל ממצאים אותנטיים מהתקופה הפרה היסטורית ועד הכיבוש העות'מאני, שנחפרו והתגלו על ידי חברי הקיבוץ. מעניין לחשוב על מקבץ החפצים הזה, מעין ארכיאולוגיה פרטית של המקום, שמסמל את השרשור האנושי-תרבותי במורדות הכרמל ונועד לחזק את תחושת השייכות של המתיישבים החדשים-ישנים. אסתר נענתה לקריאת החפצים ובחרה כמה פריטים מתוך התצוגה שנענו למגע ידה ולמבטה המתמשך: כד חרס שבור, מנורת שמן, אבני-צור, מטבעות, קרן-אייל גרמית, והעניקה להם נוכחות רישומית ממגנטת על גבי הנייר, באופן שקשה להבין כיצד עטי כדורי פשוטים מסוגלים להפיק רישום וירטואוזי כל כך. החפצים העתיקים מעלים בזיכרוני את דבריו של נורמן ברייסון, חוקר של 'טבע דומם' לדורותיו, שהצביע על כוחה התרבותי העמוק של הרפטיביות המשוקעת בין עידנים וזמנים: "שכבה אחרי שכבה, הארכיאולוגיה [...] חושפת אין ספור וריאציות של אותו רעיון צורני בסיסי של כדי אכסון, מנורות-שמן, ספל, קנקן. אובייקטים אלה שייכים ל'זמן המלאכים' (aevum), זמן שיש לו נקודת התחלה אבל אין לו סוף"⁴.

אסתר כהן רושמת בקפדנות את החפצים הארכיטיפים הללו ומפגישה אותם עם אלמנטים גופניים וצמחיים בלתי צפויים. הבחירות שלה מתעתעות בתנודה הסמויה שלהן בין ריאליזם חריף ובוהק לבין מצבי מטמורפוזת שנים מהדומם אל החי, מהגיאומטרי אל האנטומי ומהאנאורגני אל הגופני. כך כד שבור ידית פוגש מקלעת שיער פרומה וכותרת עמוד יוני שכנה לטלף של חיה; מנורת שמן מחרס מעלה בעשנה נימי שיער דקיקים ו'זרוע הברבור' המטילה את צילה על הקיר מתכסה בפרווה כהה; זה לצד זה, משתנים בתוך עצמם ומול חפצים אחרים, הם חשופים ופגיעים כחלקים של שלם אחד: שבר ידית ללא כד פוגש מקלעת שיער ללא ראש; תלתל מסולסל פוגש נוצה, דגם ארכיטקטוני גיאומטרי מסתיים כקווצות שיער דקיק ומנורת שמן מעשנת אל ענף עם זיתים. החפצים מואנשים ואילו פקעות השיער מנותקות מהגוף.

מכל אלה בולט ברישומים כד החרס, עגלגל עם שתי אוזניים, בצורתו עתיקת היומין שאינה נענית לשינויים, שברייסון מגדיר אותה כצורה קולקטיבית ה"מאשרת את ביטחון החיים". ברישומים של כהן הצורה הקלאסית של כד החרס נחצית לאורכה, ושני החצאים אינם מתחברים עוד לשלם. הכד שלה דחוס בין פרגים, מטולטל בין המלא לריק, פולט מתוכו זר קוצים. צורתו השפוייה, הבנאלית, היומיומית לא מעניקה לו, במקרה-אסתר, בסיס יציב. המונוכרומיות לבדה מחזיקה אותו בתוך רשת של קורים.

כמה מהרישומים של כהן מוצגים לא בחלל הראשי של הגלריה אלא בחלל המוזיאון הארכיאולוגי הממוקם בגבה ומהווה, מטאפורית, מעין 'חלל תהודה' אחורי, מהופך, לעבודות

Norman Bryson, Looking at the Overlooked, ⁴

המוצגות בה. אחד מאלה הוא רישום מטבע של אגורה, המבוסס על מוטיב עתיק של כותרת ושיבולים, כפי שנראה בתצוגה הארכיאולוגית. עוד מוצגים שם רישומי אבני צור מסותתות לצד האבנים המקוריות, וקרן האייל, המונחת בויטרינה, מופיעה ברישום של כהן מעל נוף של בולענים פעורים. התערוכה של כהן, הקרויה "שברים פשוטים", מרמזת על שברים מורכבים הרבה יותר, וחודרת דרך סדקים וחרכים היסטוריים. מתוך המפגש בין הצמחייה שמעל האדמה לבין השרידים והמשקעים שמתחת לה, נחשפים אי שקט פנימי, שברים וחלקים, שאריות ופירורים, שישקעו לאבק או יפרחו כנרקיסים.